

Kültür Park'ta İktisadi Diplomasi: Dışa Açılma ve Eklemlenme Sürecinde İzmir Enternasyonal Fuarı

Economic Diplomacy at Kulturpark: İzmir International Fair in the Process of Opening Out And Articulation

Resul BABAOĞLU

Assoc. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History,
İzmir, Türkiye

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-8726-904X / E-mail: resul.babaoglu@ikc.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Babaoğlu, B. (2023). Economic diplomacy at Kulturpark: İzmir international fair in the process of opening out and articulation, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 154-165.

Babaoğlu, R. (2023). Kültür Park'ta iktisadi diplomasi: dışa açılma ve eklemlenme sürecinde İzmir enternasyonal fuarı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 154-165.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 July / Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 26 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 154-165

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Resul BABAOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Günümüzde popülerliğini belli ölçülerde koruyan İzmir Enternasyonal Fuarı Cumhuriyet idaresinin dışarıya açılan bir kapısı olarak kabul edilebilir. İzmir kentinin imparatorluk geçmişinden sıyrılmaya başladığı 1930'lu yıllarda nüfus yapısında yaşadığı hızlı dönüşüm iktisadi gelişmelerle yeni bir boyut kazanmıştır. İzmir'de yapılan imar değişikliklerinden sonra kentin modernite ile tanışması büyük ölçüde 1922 İzmir yangınının sunduğu fırsatın neticesinde hayat buldu. Yeni imar planıyla kente kazandırılan Kulturpark'ın şehrin çehresini değiştirmesinin yanında 1930'lu yıllardan itibaren uluslararası bir organizasyon olan İzmir Fuarı'na ev sahipliği yapması oldukça önemli bir gelişmeydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarından Soğuk Savaş yıllarına, hatta neo-liberal dönemde bile İzmir Enternasyonal Fuarı ticari, kültürel ve diplomatik misyonlar taşımaya devam etmiştir. Bu çalışma kapsamında diplomasinin yumuşak güç unsurlarından biri olarak kabul edilen iktisadi diplomasinin İzmir Enternasyonal Fuarı'nda hangi kanallar ve aktörlerle takip edildiği sorusuna daha ziyade 1950'li yıllar için yanıtlar aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir Enternasyonal Fuarı, 1950'ler, Amerika, ekonomik diplomasi, soğuk savaş

Abstract

Izmir International Fair, which maintains its popularity to a certain extent today, can be considered as a gateway to the Republican administration. The rapid transformation in the population structure of the city of Izmir in the 1930s, when it started to get rid of its imperial past, gained a new dimension with economic developments. After the zoning changes made in Izmir, the city's meeting with modernity came to life, largely as a result of the opportunity offered by the 1922 Izmir fire. Kulturpark, which was brought to the city with the new zoning plan, changed the face of the city and it was a very important development that it hosted the Izmir Fair, an international organization since the 1930s. Izmir International Fair continued to carry commercial, cultural and diplomatic missions from the first years of the Republic to the Cold War years and even in the neo-liberal era. Within the scope of this study, answers, mostly for the 1950s, will be sought to the question of which channels and actors are followed by economic diplomacy, which is accepted as one of the soft power elements of diplomacy, in Izmir International Fair.

Keywords: İzmir International Fair, 1950s, America, economic diplomacy, cold war

Giriş

Yunan ve Roma mirası üzerinde yükselen bir liman kenti olan İzmir'in Osmanlı medeniyet dairesine girdiği 15. ve 16. yüzyıllara kadar birçok defa el değiştirmesi şehrin mimari dokusu üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Batı Anadolu'da bir uç gaza beyliği olan Aydınoğulları'nın kıyılardaki egemenliğinin sembolü olan İzmir 1402'de Timur'un kenti istila etmesi ile yerle bir edilmiş, bundan 70 sene sonra da Venedikliler'in kuşatması altında kentsel dokusunu önemli ölçüde yitirmiştir. Halep ve İstanbul gibi Osmanlı kentleriyle kıyaslandığında İzmir'in süreklilik gösteren bir gelişim kaydedemeyişi ya da en somut şekliyle Osmanlı padişahlarının bu kente olan kayıtsızlığı anlatsal Osmanlı kaynaklarının yetersizliği ile ilgili bir durumdur. Zira çoğu 1922 yangınında kül olan mahkeme kayıtlarının da Osmanlı tarihçiliğinin İzmir ayağının zayıf kalmasına yol açmıştır (Eldem, Goffman, & Masters, 2000, s. 92). Ancak 17. yüzyıldan itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin İzmir'de açtıkları konsolosluklar vasıtasıyla Batı Anadolu'da ticareti kontrol etmeye başlamalarıyla İzmir'in uluslararası antrepoya dönüşmesi bölgede ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönemde en belirgin dönüşüm demografik alanda görüldü. 1580'de kentin en kalabalık toplumsal grubunu Türkler oluştururken Rum cemaati küçük bir azınlık gruptu. Ticaret ve nüfus hareketleri sonucunda Ermeni ve Yahudi gruplar ticari ağlara paralel bir şekilde kentteki nüfuslarını arttırmaya başlamışlar, 1650'lerden sonra da Sakız ve Çeşme'deki Rumlar İzmir kent merkezine doğru yayılmışlardır. İzmir'deki Yahudiler ise tercüman, komisyoncu, deri imalatçısı ve kuyumcu olarak ticari hayatın en etkin aktörleri arasındaydı. Hâsılı, 1580'den 1640'a gelindiğinde İzmir'deki gayrimüslim nüfus yaklaşık on kattan fazla artış göstermiştir (Goffman, 2000, s. 128).

18. yüzyılın başlarında İzmir nüfusunun yaklaşık 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Paul Lucas, İzmir'e yaptığı seyahatlerinde bu sayının 20 bin kadarının Rum, 8 bininin ise Ermeni olduğunu belirtmektedir. Aynı dönemde İzmir ile yoğun bir ticari ilişki içinde olan Marsilya'nın da nüfusu 100 bin olarak hesap edilmiştir. Bu yıllarda dünya genelinde yoğun nüfuslu şehirleri kasıp kavuran epidemik salgınlara karşı İzmir'de kurulan karantinalar ile kitlesel kayıpların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Atay, 2012, s. 36). Ancak sık sık yaşanan depremler nedeniyle yıkıntıya maruz kalan şehrin her seferinde yeniden inşa edilmek zorunda kalması kenti ziyaret eden seyyahların dikkatinden kaçmamıştır (İlhan, 1998, s. 9). Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti şehrin ekonomik ve ticari potansiyelini ve gerçek önemini 17. yüzyıldan itibaren anlamaya başlamış ve kentin içinde ve etrafında imar faaliyetlerinde bulunmuştur (Ülker, 1982). İzmir'in bu dönemde transit limandan kolonyal bir limana doğru dönüşüm geçirmesi büyük ölçüde yabancı şirketlerin kentte kalıcı ticari ortaklıklar kurmaları ile ilişkili bir durumdur. İzmir'in Rum ve Ermeni ahalisinin İngiltere, Hollanda, Danimarka, İsveç, Cenova ve Venedik ile olan ilişkileri İzmir ticaretinin gelişimine katkı sağlamıştır (Parlaz, 2019, s. 385). 18. yüzyıla gelindiğinde İzmir ticari hayatında artık Venedik etkisinden söz edebilmek mümkün değildir. Bu dönemde Halep gibi önemli ticaret merkezini bile geride bırakan İzmir'in yeni ticari aktörleri, elde ettikleri önemli kapitülasyonlar sayesinde öne çıkan Hollanda ve İngiltere idi (Arıkan, 2003, s. 133). 1850-1914 arasında İzmir'deki kentsel gelişimin hızında artış yaşanmıştır. Tramvay, havagazi, telgraf gibi hizmetlerin kentle bulunduğu bu yıllarda belediye hizmetleri de başlamıştır (Mortan, 2023, s. 2).

19. yüzyılda İzmir, Aydın Vilayeti'nin bir kazası olduğunda eyalet merkezi Aydın idi. Ancak bu dönemde hızla büyüyen İzmir karşısında Aydın merkez konumunu koruyamadı. Nihayet 1864 Vilayet Nizamnamesi ile İzmir merkezi bir idari yapıya kavuşmuş ve bu tarihlerden itibaren güçlü valilerin yönetiminde idare edilmiştir (Tekeli, 2022, s. 23). İzmir'in 19. yüzyıl boyunca imalat sektörünün merkezi konumunda bulunması ve ticari hayattaki yoğunluktan yola çıkılarak kentin mülki idaresine Osmanlı merkezi idaresinin ehemmiyetle yaklaştığı söylenebilir. Diğer yandan, ticaret sahasının her alanında faaliyet gösteren ticaret evlerinin İzmir'de kurulmaya başladığı bu yıllarda çoğunluğu Osmanlı tebaası olan levantenler gibi yerli gayrimüslim unsurların Avrupalı şirketlerle girdikleri ticari ortaklıklar kentin ihracata dayalı bir ekonomi modeline geçmesine zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2023, s. 37). İzmir Limanı'nın sağladığı stratejik avantaj sayesinde hızla büyüyen kentteki esasen 17. yüzyıla dayanan çok-etnikli toplumsal yapı, 19. yüzyıla gelindiğinde kozmopolit bir yapıya bürünecektir. Tanzimat döneminden itibaren emperyalizmin ilgi odağı olan İzmir'e yönelen sermaye akışı ve bununla birlikte işgücü açığını kapatmak adına bölgeye yapılan göçler sonucunda kentin nüfus yapısı Rumlar lehine değişmiştir.

Yunanistan Krallığı, Adalar ve Anadolu ile sıkı bir etkileşim içinde olan İzmir'deki Rumlar savaş ve siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı zamanlarda uluslararası diplomatik gelişmelere konu olmuşlardır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yaşanan Rum göçü ve Balkan Savaşları'nda İttihat ve Terakki yönetiminin Rumları bir iç tehdit olarak algılamaya başladığı ortamda İzmir Sancağı'ndaki Rumların sayısında bir azalma görülmüş (Berber, 1997, s. 58), diğer yandan I. Dünya Savaşı ve mütareke dönemi koşulları İzmir'deki kozmopolit demografik yapıda kalıcı bir çözülmeye yol açmıştır. 9 Eylül 1922 tarihinde sona eren Yunan işgalinden sonra İzmir'de başlayan şiddet ve huzursuzluklar kentin kontrolünün yeniden Türk ordusuna geçmesinden sonra da bir süre daha devam etmiştir (Georgelin, 2008, s. 280). Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında işgal dönemine dayanan husumet ve güvensizlik ortamı İzmir ve Küçük Asya'nın batısındaki farklı etnik unsurların oluşturduğu çeşitliliğin yok edilmesine yol açmıştır. Osmanlı millet sistemini oluşturan etnik ve dini azınlıkların yanında İzmir'deki varlıkları yüzyıllara dayanan Whittall ve Giraud gibi levanten aileler de geleceklerini farklı ülkelerde kurmak üzere kenti terk

etmişlerdir (Milton, 2009, s. 241).

1. Kozmopolitizmden Ulus Devlete: İzmir’de Modernizmin Mekânsal Yansıması Olarak Kültürpark ve 9 Eylül Sergileri

1922’deki büyük İzmir yangını sadece travmatik sonuçlarıyla değil, aynı zamanda İzmir’in mekânsal dönüşümünde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin çözülme dönemine girmesiyle başlayan toplumsal bölünme Yunan işgali ile daha da keskinleşmiş, nihayet savaş sonrası ortamda siyasal dengelerin oturmaya başlamasıyla ulus devlet sistemine uyumlu bir şekilde nüfusun homojenleştirilmesi projesiyle İzmir’deki imparatorluk izleri silinmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında İzmir yangını milliyetçiliğin mekânsal ve zamansal unsurlarıyla uyumlu sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla 1922 yangınının kentin mekânsal görünümünde bir kırılma yarattığı öne sürülebilir (Biray Kolluoğlu Kırlı, 2005, s. 28). Tahmin edilebileceği gibi, uzun süren işgal ve kargaşadan sonra şehrin eski görkemli günlerine yeniden kavuşturulabilmesi kolay olmamıştır. 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan İzmir yangını kentin %75’ini doğrudan etkilemiştir. Büyük çoğunluğu tüccar, banker, memur, tütün, incir ve halı dokuma işçileri bakkal ve garsonlardan oluşan Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusun göç ederek kentten ayrılması İzmir’in beşeri sermayesinde kalıcı bir tahribata yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde yerel basında sıkça *harikzede*, *felaketzede*, *durgunluk*, *işsizlik* ve *sefalet* gibi anahtar kelimelerle yazılan haberler yer almıştır (Ellinor Morack, 2019, s. 504).

1922 yangınından 15 yıl sonra Cumhuriyet Meydanı ve Kültürpark olarak tasarlanacak olan alan yangının çıkış yeri olarak da bilinen Frenk Mahallesi’nin kalıntıları üzerinde projelendirilmiştir. Nitekim henüz savaş sırasında Mustafa Kemal Paşa, Fas’taki Fransız askeri vali Mareşal Lyautey ile mektuplaşmasında ülkenin imarı konusunda Henri Prost’un bu iş için biçilmiş kaftan olduğunu öğrendi. Henri Prost, İzmir’in yeniden imar edilmesi için René ve Raymond Danger kardeşleri önermiş. Bu üçlünün belediyede kurulan komisyon ile ortak çalışmaları neticesinde 1925 yılında kabul edilen mastır plan doğrultusunda şehrin yeniden dizayn edilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin yeniden imarı için belediyelere sorumluluk yükleyen kanun ve kararnamelemlerin yayınlanmasıyla kentlerin imarı için gerekli olan harita ve planların yapılmasına başlanmıştır. İzmir’de de 1922 yangınından etkilenen bölgelerin haritası Plan ve Kadastro Heyet-i Askeriyesi tarafından belediyeye verilmiştir. Danger kardeşler ve Kadastro Müteahhidi Avusturyalı Mühendis Mösyö İskarpa bir taraftan bu haritaları değerlendirirken bir taraftan da Fransa’da kurulan İzmir’i Yeniden İnşa Etme Derneği’nin çalışmalarıyla kentin yeniden imarı konusundaki çalışmalara hız verilmiştir (Baran, 2015, s. 329).

İzmir yangını sonrasında küle dönen caddeler, bulvarlar ve kentin görkemli evlerinin bulunduğu alanın genişletilmesi için başlatılan istimlak faaliyetleriyle kentin modernite ile buluşması sağlanmış, bunun yanında İzmir’in parçalı demografik yapısı homojen bir bünyeye kavuşmuştur (Morack, 2021, s. 246). İzmir’de iktisadi alandaki değişimin ilk adımı ise 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi ile atılmış oldu. Bu kongrede alınan prensip kararlarından biri de bir ticaret sergisi açılmasıydı. Numune Sergisi olarak anılan bu sergi ile ziraat, sanayi ve ticaret gibi alanlarda milli ekonomi doğrultusunda üretici ile tüccarın buluşturulması ve iktisadi açıdan güçlü bir devletin temellerinin atılması hedeflendi (Çakmak, 2023). Büyük yangın sonrası kentteki harabe ve acı hatıralar ortadan kaldırılmaya, kent yeniden imar edilmeye çalışılırken İzmir’in ekonomik olarak yeniden kalkınması için düşünülen organizasyonlar sırasıyla Numune Meşheri, 9 Eylül Sergileri ve son olarak İzmir Enternasyonal Fuarları adlarıyla düzenlenmiştir. Cumhuriyet idaresinin ilk modernleşme projelerinden biri olarak günümüze kadar uzanan İzmir Enternasyonal Fuarı’na giden süreç bu şekilde başlamıştır (Karpat, 2009, s. 75).

İzmir’deki İktisat Kongresi’nde Ticaret ve Sanayi Odalarının katılımıyla ülkenin önemli ticaret merkezlerinde hammaddeler ve yerli ürünlerin sergilenmesine dair genel ve kalıcı sergilerin düzenlenmesi kararı alınmış ve bu kararlar Cumhuriyet dönemi sergiciliğine temel teşkil etmiştir. Aslına bakılırsa sanayi fuar ve sergileri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyasının elde ettiği maddi üstünlüğün nişanesi olarak ön plana çıkmaya başlamış ve dünya devletlerinin boy göstermek için yarış içine girdikleri organizasyonlar olarak tarihin önemli bir safhasını teşkil etmiştir. 1851’de Londra’dan başlayarak Paris, Londra, Şikago, İstanbul ve Viyana gibi önemli kentlerde fuarlar düzenlenmiştir. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nin geçirdiği iktisadi, idari ve kültürel modernleşme sayesinde Batı medeniyeti ile yakın bağlar kurduğu yıllarda dünya fuarları bu dönüşüm sürecinde işlevsel roller oynamıştır (Şirin, 2017; Ergüney & Pilehvarian, 2015).

Sergilerin uluslararası alanda gerek ürünlerin tanıtılması ve pazarlanması gerekse de firmaların uluslararası ilişkilerini geliştirmelerine olan katkıları nedeniyle ticaret ve sanayi temsilcileri ile İzmir basını tarafından tartışılmaya başlamış ve İzmir’de 9 Eylül Kurtuluş Bayramı kapsamında bir serginin açılması kararlaştırılmıştır (Sönmez, 2022, s. 385). Cumhuriyetin radikal modernite yılları olan 1923-1948 arasında İzmir’de devlet fabrikası kurulmamıştır, ancak İzmir’in değişen ve aynı zamanda iç pazara yönelik imalat sektöründeki muazzam genişlemenin değerlendirilmesi konusu bu yıllarda kurucu elitlerin üzerinde mesai harcadığı bir husus olmuştur (Tekeli, 2022, s. 42).

İktisat Kongresi'nden birkaç yıl sonra kongrede düzenlenen sergiden de ilham alınarak İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın gayretleriyle 4 Eylül 1927 tarihinde İzmir Sanatlar Mektebi'nde 9 Eylül sergilerinden ilki düzenlendi (Çakmak, 2023). 7 Eylül 1928 tarihinde ikincisi düzenlenen 9 Eylül Sergisi'nin açılışı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının okunmasıyla yapılmıştır. Bu kez, 55 yabancı ve 360 yerli olmak üzere 415 kuruluş sergiye katılmıştır. 9 Eylül sergilerine yıldan yıla katılım ve ilgide artış yaşandığı görülmektedir.

1930'lu yıllar Türkiye'nin küresel iktisadi buhranın etkilerinden kurtulmaya çalıştığı, ekonomide yeni arayışlara gittiği bir dönemdir. Bu dönemde devletçi politikalarla yerli sanayi ve üretimin teşvik edilmesine gidilmesi, sergi ve panayirlara da özel bir ilgili gösterilmesini beraberinde getirmiştir (Çakmak, 2023). 1933 ve 1934 yıllarında açılan sergilere yüzbinlerce insan katılmış, yerli ve yabancı firmaların sayısında ise muazzam bir artış gözlenmiştir. İzmir'de 1934'te düzenlenen 9 Eylül sergisine Belediye Başkanı Behçet Uz'un yapmış olduğu açıklamalar damga vurmuştur. Konuşmasında ertesi sene sergilerin daha geniş ve yeşil bir mekânda düzenleneceğinin müjdesini veren Behçet Uz, esasen Kültürpark'ın imarının haberini vermekteydi (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 10). 1935 yılında açılan sergi organizasyonunun o güne kadar açılan sergilere göre en üst seviyeye ulaştığı görülmüştür. Yerli ve yabancı ziyaretçilere sağlanan kolaylıkların ulaşım ve konaklama gibi hizmetlerde somut bir şekilde yansımaları olmuştur. 22 Ağustos 1935 tarihinde Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından açılışı yapılan organizasyon gözle görülür bir ilgi odağı olmuştur. Başlangıçta sadece kentin ekonomik gelişimine katkı yapması ve imarının ilerleyebilmesi için bir araç olarak görülen sergi ve panayirler gitgide gelişen içeriği ve potansiyeli ile yerli ve yabancı ticari kuruluşların ilgi odağı haline gelmiştir (Karpaz, 2009, s. 107). Hükümetin izleyeceği iktisat politikasını açıklayan Celal Bayar, beşincisi düzenlenen panayirün uluslararası bağların güçlenmesine ve genişlemesine yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Toplamda 246 pavyonun açıldığı panayıra 38 yabancı, 208 yerli firma katılmıştır. Sovyet Rusya, Yugoslavya, Yunanistan ve İran panayıra resmi olarak iştirak etmiş, diğer yandan İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan, Alman, Romen ve Leh firmalarına ait pavyonları 311.009 ziyaretçi gezmiştir. (Bilgin, 2019, s. 64).

1935 Panayiri'nin daha önceki organizasyonlara göre daha geniş bir alanda düzenlenmesine rağmen, giderek artan ilgi ve rağbet nedeniyle daha geniş bir alana duyulan ihtiyaç hâsıl olmuştur. Belediye Başkanı Behçet Uz'un yoğun gayretleri neticesinde 360 bin metrekairelik alanın yeşillendirilmesi ve müze, tiyatro, meydan ve göletleriyle halkın eğlenme ve boş vakit geçirme ihtiyacının karşılanacağı bir mekân haline dönüştürülmesi sonucunda bugünkü Kültürpark ortaya çıkmıştır (Çakmak, 2023). 1 Ocak 1936 tarihinde temeli atılan Kültürpark aynı yılın Eylül ayında açılışı yapılan (1936) Altıncı Arsiulusal İzmir Fuarı ile kentin görkemli bir sembolü olarak hem İzmir'in imarında merkezi bir rol oynayacak hem de Cumhuriyet'in mekânsal modernleşmesinin önemli bir kilometre taşı olacaktır (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 12). Kamusal alanların düzenlenmesini toplumsal etkileşim açısından tartışan Mazzoleni'ye göre kamusal alanlardaki mimari müdahaleler, görsel tarafları bir yana kelimelerle karşılanması mümkün olmayan gizil bir iletişim aracı olarak da işlev görmektedir (Kırlı, 2002, s. 8). Bu yönüyle bakıldığında, esasen 18. yüzyıl Avrupa'sında giderek yaygınlaşan bir kamusal mimari örneği olarak fuar alanları ülkelerin endüstriyel, sanat ve zanaat ürünlerini sergilemek üzere devlet veya özel kuruluşlar tarafından düzenlenmiş organizasyonlar olmalarının yanı sıra, fuarlardaki mimarlık ürünleri de yüklendikleri iktisadi ve propagandif işlevlerinden dolayı sıkıştırılmış ifade gücü ve sembolik değerler taşımışlardır (Zander, 2010, s. 141). Çağdaşlaşmayı hedefleyen genç Cumhuriyetin ulusal kimliği uluslararası değerlerle uyumlu bir şekilde tanımlaması, 1930'larda Türkiye'de yaygınlaşan uluslararası modernist tasarım dilinin görünür kılınmasından anlaşılmaktadır. Fuarın yapı mimarisinde kullanılan anıtsal üslup betonarme inşaat tekniğinin olanaklı kıldığı asimetrik plan organizasyonları, süslemesiz cepheleri ve teras çatı uygulamaları modernist tasarımın başarılı örnekleriydi (Altan, 2015, s. 182).

İzmir Enternasyonal Fuarlarının Kültürpark'ın içinde düzenlenecek olması şüphesiz tesadüf değildir. Büyük kitleler tarafından ziyaret edilen bu oluşuma ideolojik propaganda içerikli mesajlar yüklenmesi erken Cumhuriyet döneminin modernleşme projesi ile uyumluluk arz ediyordu. Fuar bünyesindeki yapılar, sadece mimari yapılar olarak değil, genç Cumhuriyet'in kapsayıcı modernleşme hamlesinin bir parçası olarak ele alınmalıdır (Zander, 2010, s. 142). İzmir Enternasyonal Fuarı, hem kültürel hem de ekonomik alandaki gelişmelere ön ayak olmasının yanı sıra, kentsel ve kırsal alanlardan fuarı gezmeye gelecek olan halka ulusal ve uluslararası gelişmeleri tanıtmaya, genç Cumhuriyetin reformist, endüstriyel ve yaratıcı yönlerini tanıtan küçük ölçekli bir ülke modeli olarak tasarlanmıştır (Zander, 2010, s. 145). İzmir Enternasyonal Fuarı, iki savaş arası dönemde Türkiye'yi dış dünya ile bütünleştirme işlevi görmüş, 1929 dünya iktisadi buhranının etkilerinin minimum seviyede hissedilmesi amacıyla ekonomik hayatın canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcılığıyla yaşandığı 1940 ve 1941 yıllarında İzmir Enternasyonal Fuarı uluslararası özelliğini koruyarak açılmaya devam etmesine karşın 1942 yılında hükümet kararıyla fuar iptal edilmiştir (Oral, 2016, s. 6).

2. Soğuk Savaş'ın İdeolojik Denkleminde Uluslararası İzmir Enternasyonal Fuarı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İzmir kenti hızla büyüyerek metropol haline gelecektir. 1950'li yıllardan itibaren de % 31.6 büyüme hızı ile Adana ve Ankara'dan sonra ülkede en çok gelişen üçüncü kent olacaktır. 1950'de 230.000 olan nüfusu 1960 yılına gelindiğinde de 360.000'e yükselecektir (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 14). Türkiye'de Demokrat Parti'nin "altın yılları" olarak nitelendirilen 1950-1954 dönemi ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemidir. II. Dünya Savaşı'ndan kalma altın stokları dururken Marshall programı kapsamındaki yardımlar ve tarımda makineleşme ile birlikte tarımsal ürünlerin rekoltesinde görülen yükseliş ülke genelinde refahı arttırıcı bir etki yaratmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan çıktıktan sonra yeniden şekillenen küresel sistemde Sovyetler Birliği'nden gelen toprak taleplerinin tehdidi altında Batı dünyasının kurumları içinde kendisine yer bulmaya çalışan Türkiye küresel kapitalist düzene eklemleme sürecine de girmiş oluyordu (Tekeli, 2021, s. 35). 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile ekonomide dışa açılma hedeflerine biraz daha yaklaşılmıştır. Ayrıca, bu dönemde şeker, çimento ve dokuma gibi alanlarda ciddi yatırımlar yapılmıştır (Alkan, 2023, s. 34).

Türkiye'nin savaş sonrası dönemde dış politikasını belirleyen temel unsurlardan biri Türkiye-ABD yakınlaşmasıdır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin ardından stratejik bir bağımlılık ilişkisi doğrultusunda ilerleyen Türkiye-ABD ilişkileri Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 yılında Amerika'ya gerçekleştirdiği ziyaret ile doruk noktasına ulaşmıştır (Edem, 2015, s. 135). Bu ziyaret bir yönüyle Türkiye'nin Batı ittifakına kültürel, iktisadi ve diplomatik bakımlardan eklemleme konusunda coşkulu bir kamuoyu desteğini arkasına aldığı kırılma noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilanından itibaren belirlemiş olduğu kalkınma ve gelişme hedefleri Soğuk Savaş döneminde takip edilecek kesin bir Batı eksenli dış politikanın nedenlerinden biridir. Truman Doktrini ve Marshall yardımları sayesinde Batı sermayesi ile tanışan dönemin siyasal elitleri, Batı yönelimli dış politikayı iktisadi kalkınmanın biricik reçetesi olarak kabul etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, Türkiye'de toplumsal düzlemde ABD hayranlığının Amerikan mallarına yönelik aşırı ilgiyle beslendiği yıllar olmuştur. Bu dönemde Amerika sadece mali gücü ve silah teknolojisi ile değil, aynı zamanda gıda ürünlerinden giyim ve moda kadar oldukça geniş bir alanda abartılı bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu yıllarda ABD propaganda aygıtının da yardımıyla Türkiye'de tartışmasız bir Amerikan hayranlığı ve sevgisi oluşmaya başlamış, Amerikan tarzı hayat ve tüketim kültürü aşırı ilgi görmüştür (Doster, 2020, s. 298).

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllara kadar Türkiye'de cari olan devletçi ve korumacı iktisadi anlayış yerine benimsenen liberal ilkelere dayalı ekonomi politikası tüketim kültürünün yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu dönemde İzmir Fuarı, sözü edilen tüketim ekonomisi doğrultusunda ithal malların, ideolojilerin ve teknolojik ürünlerin sergilendiği ve ülkeye giriş yaptığı bir mahreç haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın karşıt kutuplarının birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştıkları İzmir Fuarı 1950 ve 60'lı yıllarda ABD'nin düzenli katılımına sahne olmuştur (Gönlügür, 2015, s. 101). 1950'li yıllarda Amerikan tüketim ürünlerinin sergilendiği İzmir Fuarı, Türkiye'nin Batılı demokratik ülkelerle kurduğu stratejik ilişkilerin pekiştirileceği, yapısı gereği yumuşak bir güç unsuru olan iktisadi diplomasi aracı olarak değerlendirilebilir. 16 Aralık 1793 tarihinde Thomas Jefferson tarafından kongreye sunulan bir raporda yer bulan ticari/iktisadi diplomasi (commercial diplomacy) Amerika'nın kuruluşunun ilk evrelerinden itibaren serbest ticaret anlayışına dayanan iktisat politikasına temel oluşturan unsurların başında gelmektedir (Peterson, 1965). Kuramsal bir alt yapı kazandığı yıllarda ABD-İngiltere ilişkilerinde bir durgunluğa sebebiyet veren iktisadi diplomasi teorisi ticari hayatta bireysel özgürlüklerin alanını genişleten bir etki yaratmasının yanında, serbest ticaret usullerinin Avrupa'da pek karşılık bulamamasını eski dünyanın yıkılmaya yüz tutmuş köhne ilkeleri ile ilişkilendirmiştir (Ben-Atar, 1993, s. 43). Benzer dış politika yönelimlerine sahip ülkelerin aynı askeri ittifaklarda ve uluslararası örgütlerde bulunmaları ekonomik alanda da yeni ittifak ve işbirliklerine kapı aralayacağı için Soğuk Savaş'ın yoğun diplomatik ortamı Türkiye'ye iktisadi sahada çeşitli avantajlar sağlamıştır. Dolayısıyla savaş sonrası ortamda uluslararası dengelerin oluşmaya başladığı yoğun diplomatik gelişmeler bir yönüyle iktisadi sahada da adından söz ettirmeye başlamıştır. Bu anlamda iktisadi diplomasi, Soğuk Savaş döneminin başlarında yatırım ve ticaret için güvenilir bir ekonomik ortam sağlamak amacıyla Türkiye'nin siyasi elitlerinin başvurdukları yumuşak güç unsurlarından biri olmuştur (Karavar, 2021, s. 88). Bu dönemde ikili ilişkiler sadece dışişleri bürokratlarının çabalarıyla değil, aynı zamanda ticaret ve sanayi alanındaki aktörlerin girişimleriyle de pekiştirilmiştir.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu ideolojik rekabet ortamında ticaret fuarları büyük güçlerin rakiplerine üstünlük kurmaya çalıştıkları ve ideolojik propaganda mekanizmalarını işlettikleri bir çeşit mücadele alanı olarak görülmüştür. 1951'de İngiltere'de düzenlenen sergi ve yine 1950'li yıllarda Kahire ve Moskova'da organize edilen fuarlar savaş sonrası dönemde Batı blokunun Sovyet ideolojisi ile mücadelelerine sahne olmuştur. Sovyet blokuna dâhil ülkeler 1954 yılında çeşitli fuarlarda 60 sergi açarken sonraki yıl bu sayı 170'e yükselmiştir. Ek olarak ABD Başkanı Eisenhower'ın 1954 yılında *Uluslararası Ticaret Fuarları Ofisi*'ni kurmuş olmasının büyük ölçüde Sovyet propaganda aygıtının ticaret fuarlarındaki başarısı ile ilintili bir gelişmeydi. 1954 ve 1957 yıllarında Kahire'de organize edilen sergiye katılan Batı Almanya, sosyalist "ekonomi mucizesi"ni çeşitli ürünler ve teknolojik yeniliklerle tanıtmanın yanında Mısır pazarına ve kültürüne aşına olmak gibi hedefleri gözetmiştir

(Pence, 2011). Aynı şekilde Amerika'nın demir perdenin gerisinde kalan halklara Amerikan hayat tarzı ve batılı değerleri sunmak için başlattığı anti-Sovyet propagandanın performe edildiği 1956 Zagreb Fuarı ABD Başkanı Eisenhower'ın yeni dış ticaret politikasından ileri gelen uluslararası fuarlara katılım iştahını yansıtmaktaydı (Meštrović & Laslo, 2015, s. 16). 1958 yılında Brüksel Dünya Fuarına katılan Sovyet Rusya'nın fuardan birkaç ay önce ayın yörüngesine bir yolculuk yapan köpek kozmonot Laika'nın da yer aldığı Sputnik I ve II'nin replikaları fuarı ziyaret eden bütün insanların odaklandıkları bir hadise olmuştur. Soğuk Savaş döneminde teknoloji ve ekonomik alanda görülen patlama, dünya fuarlarını doğu ve batı blokları arasında semboller üzerinden yürütülen bir muharebe alanına çevirmiştir (Molella & Knowles, 2019, s. 3).

1950'li yıllarda İzmir'de düzenlenen fuarların düzenli bir müdavimi olan Amerika'ya göre bu organizasyonlar konvansiyonel diplomatik araçlara göre daha etkin bir işlev görüyordu. 1953-55 arasında İzmir Enternasyonal Fuarı'na katılmayan ABD, 1956 yılından itibaren boy gösterdiği fuarlarda Sovyet iktisadi sistemine karşı Amerikan hayat tarzı ve tüketim ekonomisini öne çıkaran ürünlerle fuarı ziyaret edenlere Batılı değerlerin propagandasını yapmıştır. Altı çizilmesi gereken bir konu da savaş sonrası dönemde İzmir'de organize edilen fuarların Türkiye'de siyasal elitler tarafından yeni benimsenen iktisat anlayışının dünya devletlerine tanıtılması için bir imkân olarak görülmüş olduğu gerçeğidir. Henüz II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği döneme denk gelen İzmir Enternasyonal Fuarı İnönü hükümetlerinin bürokrasi kadrosunun ilgi odağı olmuştur. 1940 yılında düzenlenen fuara dönemin İktisat Vekili B. Hüsnü Çakır ve Etibank Genel Müdürü iştirak ederek Etibank pavyonunu ziyaret etmişlerdir (Yeni Asır, 26 Ağustos 1940). Takip eden yıllarda da hükümet üyelerinin İzmir Fuarı'na ilgileri artarak devam etmiştir. 1947'de düzenlenen 16. İzmir Enternasyonal Fuarı'nda bir konuşma yapan dönemin Ticaret Bakanı Atif İnan'ın 7 Eylül kararlarını öven ifadeleri o sırada dinleyicilerin tepkisini çekmiş, vatandaşlar itirazlarını yüksek sesle ortaya koymuşlardır (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1947).

Türkiye'de hükümet değişikliğinin gerçekleştiği 1950 yılında düzenlenen İzmir Fuarı'nın açılış törenine katılan Ekonomi ve Ticaret Bakanı'nın yapmış olduğu konuşmada iktisat alanında müfrit bir partililik anlayışla hareket edilmeyeceği mesajını vermesi, DP hükümetlerinin de İzmir Fuarı'nı iktisadi hayatın kalbinin attığı önemli bir platform olarak değerlendirdiğini göstermektedir (Yeni İstanbul, 21 Ağustos 1950). Türkiye'de 1950'li yıllarda organize edilen fuarlarda yabancı katılımcıların sayısı dikkat çekmektedir. 1952'nin Ağustos ayında açılan İzmir Fuarı'na 14 yabancı devlet katılarak yüzlerce firma ile boy göstermiştir (Vatan, 19 Ağustos 1952). 1954 yılında düzenlenen fuar ise Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından açılmış, Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı ise bir konuşma yapmıştır. Fuarın açılış merasiminde katılım gösteren 17 ülkenin büyükelçileri de hazır bulunmuşlardır (Akşam, 20 Ağustos 1954). 1950'li yıllar boyunca organize edilen İzmir Enternasyonal Fuarlarında üst düzey hükümet erkânının hazır bulunması DP hükümetlerinin takip ettiği iktisat politikalarıyla alakalı olduğu kadar dış politikadaki yönelimlerini de ortaya koyuyordu. 1954 yılında düzenlenen fuara siyasal karar alıcıların yeterli alakayı göstermedikleri gerekçesiyle eleştirel bir yazının yer aldığı *Akis* dergisinde, iktisat kitaplarında fuarların faydalarından sayfalarca bahsedilmesine rağmen her nedense Türkiye'nin dışarıya tanıtılmasında ortaya konulan çabaların yetersiz olduğuna vurgu yapılmıştır (Akis, 21 Ağustos 1954).

3. 1950'li Yıllarda İzmir Enternasyonal Fuarı ve Amerika

Belirtildiği gibi, 1953-1955 yılları arasında İzmir'de düzenlenen fuarlara katılım göstermeyen Amerika'nın 1955 Fuarı'na özel bir ilgi göstermiş olması Başkan Eisenhower'ın dünya ticaret fuarlarına yönelik başlattığı özel çalışmayla ilgili olduğu kadar 50'li yıllarda Doğu bloku ülkelerinin dünya fuarlarında oldukça başarılı propaganda faaliyetlerine imza atmalarının yarattığı telaşın da bir göstergesiydi. Her ne kadar 1954 yılında düzenlenen fuara katılmasa da organizasyonda olan biten bütün ayrıntılarla yakından ilgilenen ABD için önemli olan şey fuarın ticari yönünün haricinde Sovyet blokunun fuara muazzam sergilerle katılmış olmasıdır. ABD'nin Ankara'daki diplomatlarının aktardığına göre Sovyet blokuna mensup olan Polonya ve Macaristan'ın fuara katılımı ticari kaygılardan ziyade propaganda amaçlarıyla ilişkiliydi. *Demir Perde* gerisinde insanların refah içinde yaşadıklarının propagandasının başarılı bir şekilde ziyaretçilere sunulduğu 1954 Fuarı komünist liderlik altındaki Sovyet rejiminin hızlı sanayileşme atılımları tanıtılmıştır (Records of the Department of State Relating to Internal Affairs: Turkey, 1955-1959. National Archives (United States) Ankara to Secretary of State, February 10, 1955, 882.191-1Z/2-1055). Büyükelçiliğin göndermiş olduğu raporda yer alan veriler, Sovyet Pavyonu'na dair oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. 800 metre kapalı alan ve 38 metre yüksekliğindeki Sovyet Pavyonu'nun tepesinde bir kızıl yıldız motifi yer almış, otomotiv ve ziraat aletlerinin sergilendiği Sovyet Pavyonu'nun bir taslağı da rapora dâhil edilmiştir (National Archives (United States) Ankara to Secretary of State, February 10, 1955, 882.191-1Z/2-1055). Oldukça görkemli bir açılış töreni ile kapılarını ziyaretçilere açan 24. İzmir Enternasyonal Fuarı'na resmi rakamlarla 1.730.519 kişi giriş yapmıştır. Fuarın bütün detaylarıyla anlatıldığı bir raporda Sovyet blokunun fuardaki katılımı bütün yönleriyle bildirilmiştir. Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'nın varlık gösterdiği 1955 Fuarı'nda Bulgaristan'da üretilen motosiklet türü ürünler ve Çekoslovakya'da manifaktür mamuller sergilenmiş ve sergi sarayının da neredeyse uydu devletlere ayrılmış halde olduğu belirtilmiştir. Ardından Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya menşeli şirketlerin ne tür ürünlerle fuara katıldığı uzun bir

liste ile raporda yer almıştır (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256). Rapora göre her ne kadar Doğu Almanya'nın fuara katılmamış olmasına rağmen, Mermeriş Ticaret T.A. adlı Türkiye kökenli şirketin bu ülkenin makine ürünlerini sergilemek üzere fuara katıldığı anlaşılmaktadır (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256). Yapılan değerlendirmelere göre, 1954 yılındaki fuar tam anlamıyla uydu devletlerin şovuyla geçmiştir. Aynı yıl Fransa'daki fuarın da sönük geçmesi İzmir Fuarı'nın önemini daha da arttırıyordu. İzmir Enternasyonal Fuarı'na yöneltilen eleştirilerin ortak noktası bu fuarın Avrupa'da düzenlenen biçimiyle bir ticaret fuarından ziyade yerel kültür unsurlarının baskın olduğu eğitsel ve bilgilendirmeye dönük bir organizasyondur. Fuarı gezen 1 milyon 800 bin ziyaretçinin neredeyse bir milyondan fazlasının iç bölgelerden gelen köylülerden oluşması bu fikri destekliyordu. Buna rağmen, ABD'nin bu fuara katılmasının propaganda, prestij ve iyi niyet gibi gerekçelere dayandırılması da anlaşılır bir durumdu (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256).

1955 yılının henüz Ocak ayında Amerika'nın Ankara büyükelçiliği ile dışişleri bakanlığı arasındaki yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla Amerikalı yetkililer o yıl düzenlenecek olan fuara katılma noktasında kesin kararlı gözükmekteydiler. 27 Ocak'ta Dışişlerine gönderilen resmi yazıda İzmir Fuarı'na yönelik bilgiler oldukça enteresan detaylarla doluydu. İzmir fuarlarının yerli ve yabancı ticari çevrelerden ziyade Ege bölgesi çevresinden ticaret hayatının dışından insanlar tarafından ziyaret edildiği için bu fuara ticaret ürünlerinin sergilenmesinin dışında psikolojik ve bilgilendirmeye dayalı kısıtlı bir katılımın uygun olacağına yer verilmiştir. Bunun da Amerikan filmlerinin oynatılacağı sinema ya da açık hava tiyatrolarıyla sağlanabileceği görüşü vurgulanmıştır (National Archives (United States) Ankara to Secretary of State January 27, 1955, 882.191-1Z/1-2755). Warren tarafından Dışişlerine çekilen telgrafın devamında daha önceki yıllarda düzenlenen fuarlarda Sovyet blokunun başarılı sergiler açtığına vurgu yapılarak Sovyet Rusya'nın 1955 Fuarı'na da katılacağı için Amerika'nın bu fuarda muhakkak surette psikolojik etkiler yaratacak bir sergi açması gerektiği ifade edilmiştir. Resmi ve özel Amerikan sergilerinin açılması için profesyonel elemanların görevlendirilmesi ve Amerikalı sanatçıların da fuara gelmeleri tavsiye edilmiştir (NA, Ankara (Warren) to Secretary of State, January 27, 1955, 882.191-1Z/1-2755). 1955 İzmir Fuarı'na katılım konusunda ABD'li yetkililer yılın ilk aylarından itibaren hummalı bir çalışma başlatmışlardır. Fuar alanında sergi yerlerinin kiralanması konusunda yapılan uzun bir yazışmada kiralama ve fiyat koşulları masaya yatırılmıştır (NA, Izmir to The Department of States, Washington, February 28, 1955, 882.191-1Z/3-2755). Bu arada Amerika'nın Soğuk Savaş'ta etkin işleyen kurumlarından biri olan *United States Information Agency* (USIA) de fuara katılım için Ankara'da geniş ölçekli bir toplantı düzenlenmesini teklif etmiştir (NA, Ankara to Secretary of State, March 3, 1955, 882.19-1Z/3-355). Türk yetkililerle yapılan görüşmeler neticesinde daha önce Amerikan Pavyonu'nun kurulduğu aynı yer 36.180 lira karşılığında yeniden kiralanmıştır (NA, Izmir to Secretary of State, March 11, 1955, 882.191-1Z/3-1155).

ABD'li yetkililerin İzmir Fuarı'nı ticari işlevinden ziyade ideolojik rekabet alanı olarak benimsediklerinin bir kanıtı da İzmir'de bir Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulması tartışmalarında belirginleşmektedir. Ankara'daki elçilik yetkilileri, böyle bir ofisin kurulmasının Amerika'yı gülünç bir duruma düşürebileceği tehlikesine dikkat çekmişlerdir. Türkiye ve Amerika'da üretilen tarım ürünlerinin rekabet halinde oldukları için enformasyon merkezi kurulmasının Amerikan tarım ürünlerinin satışını arttırmasının beklenemeyeceği gerekçesiyle söz konusu düşüncenin yersiz olduğu belirtilmiştir (NA, Ankara/Warren to Secretary of State, June 8, 1955, 882.191-1Z/6-855). Ankara'daki diplomatların bu görüşünü başka bir kaygının sonucu olarak destekleyen USIA ve dışişleri bürokratları 1955 Fuarı'nın organizasyonuna az bir süre kalmış olmasından dolayı Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulmasının uygun olmayacağını düşünmüşlerdir (NA, Joint State-USIA-Commerce Message to The American Embassy/Ankara, June 28, 1955, 882.191-1Z/6-885). Benzer ticaret misyonlarının Uzak Doğu ve Avrupa'daki fuarlarda başarılı sonuçlar vermiş olmasından dolayı İzmir'de 1956 yılında düzenlenecek olan fuarda bir Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulabileceğine yer verilmiştir (NA, Joint State-USIA-Commerce Message to The American Embassy/Ankara, June 28, 1955, 882.191-1Z/6-885). 1955 yılında İzmir Enternasyonal Fuarı ile ilgili önemli bir gelişme de Uluslararası Fuarlar Komitesi Genel Sekreteri'nin yapmış olduğu açıklamada İzmir Fuarı'nın ticari özelliğini yitirmesine sebep olabilecek döviz kısıtlamasına vurgu yapmasıydı. Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İsveç gibi ülkelerin üye oldukları Uluslararası Fuarlar Komitesi'nin dikkat çektiği bu aksaklığın devam etmesi durumunda İzmir Enternasyonal Fuarı'nın uluslararası şirketlere hiçbir ticari avantaj sunmayacağı gerçeği ayyuka çıkmıştır (Izmir to Secretary of State, Comments by the Secretary General of the Committee of International Fairs, July 28, 1955, 882.191-1Z/7-2855). Komitenin Genel Sekreteri Joachim Hietzig'in İzmir'den basına yaptığı açıklamada yer verdiği: *Sonuç olarak İzmir Fuarı'na katılma kararı henüz alınmamıştır. Eğer katılım olursa da ülkeler arasındaki geleneksel dostluk ilişkisi nedeniyle olacaktır* şeklindeki ifadeler 1950'li yıllarda uluslararası fuarların işlevi hakkında bir fikir vermektedir. İzmir Fuarı'na daha önceki senelerde katılmış olan Sovyet blokunun sanayi ürünlerini oldukça başarılı bir şekilde sunduğu şeklindeki raporlar ABD'li yetkililerin de bu konuda harekete geçmelerini gerekli kılmıştır. "Amerika'da Endüstriyel Gelişmenin 150 Yılı" başlıklı bir sergi açılmasını dışişleri bakanlığına

teklif eden Ankara Büyükelçiliği, bu sergi sayesinde fuar ziyaretçilerine Amerika'da sanayinin hangi kronolojik gelişmeleri kaydettiğinin gösterilebileceği görüşündedir. İnşaat, iletişim, ulaşım, tarım, tekstil ve endüstriyel teknoloji gibi alanlarda Amerika'nın kaydettiği gelişmenin ziyaretçilere aktarılacağı bu serginin açılması düşüncesi İzmir Fuarı'ndan beklentileri de ortaya koymaktadır (NA, From Ankara to Secretary of State, April 18, 1955, 881.191-1Z/41856).

1955 İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılış merasimine Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı'nın konuşması damga vurmuştur. ABD'li diplomatların yazışmalarına da konu olan Yırcalı'nın nutku Türkiye'nin yeni ihracat rejimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içermesi dolayısıyla önemli bulunmuştur. Pamuk, üzüm ve incir üreticilerini kollayan çeşitli önlemlerden bahseden Yırcalı, hububatta fiyat güvenliği ve istikrarı için önlemler alınacağını kaydetmiştir (Yeni Asır, 21 Ağustos 1955; NA, Izmir to Secretary of State, Turkey's Foreign Trade Regime, August 22, 1955, 882.191-1Z/9-155).

Ertesi yıl organize edilecek olan İzmir Fuarı'na katılım konusunda ABD'li yetkililer birtakım hazırlıklara girişmişlerdir. Ankara'daki diplomatların konuyla ilgili sorularına cevap veren Dışişleri yetkilileri, bütçe ile alakalı bazı sorunlara işaret etmişlerdir. Nihayet aynı yıl Karacı'de düzenlenmesi planlanan fuarın açılmayacak olması nedeniyle bu organizasyon için ayrılan 200.000 doların İzmir Fuarı'na ayrılabilmesi düşünülmüştür (NA, Embassy/Izmir to Department of State, March 16, 1956, 882.191-1Z/3-856). Diğer yandan, ABD'nin bu yıl yirmi beşincisi düzenlenecek olan İzmir Fuarı'na katılmaması durumunda Sovyet Rusya'nın bu organizasyonu domine edebileceği kaygısı da hesaba katılmıştır (NA, From Ankara to Secretary of State, March 30, 1956, 882.191-1Z/3-3056). 1956 yılındaki fuarda tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'de mevcut yasal düzenlemelerden kaynaklanan birtakım engelleyici kısıtlamalar söz konusuydu. Fuar dolayısıyla ülkeye girişi yapılan ve gümrükten muaf tutulan ürünlerin fuardan sonra satılmayacağı hükmü nedeniyle ABD'li yetkililer İzmir Fuarı'na davet edilecek şirketlerin daha ziyade petrol, inşaat ve mühendislik alanında faaliyet yürüten firmalar arasından tercih edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir (NA, Ankara to Secretary of State, April 18, 1956, 882.191-1Z/3-3056). Her ne kadar İzmir Enternasyonal Fuarı Amerika için bir propaganda mecrası ve yayılma enstrümanı olarak görüldüyse de Türkiye ve ABD arasındaki ticari temaslarla ilgili birtakım gelişmelerin fuar kapsamında yaşandığı da bilinmektedir. 1957 yılındaki fuara katılmak üzere Türkiye'ye gelen Amerikan ticaret heyetinin yapmış olduğu basın açıklaması, iki ülke arasındaki ticari ortaklıklar ve işbirliği imkânlarının geliştirilmesine yönelik ifadeler içeriyordu. Heyet adına İzmir Ticaret Odası'nda bir basın açıklaması yapan Louis S. Rothschild, Türkiye'nin Amerikan iş adamları ve şirketlerle işbirliği yaparak zengin ve bakir kaynaklarını işletebileceğini belirterek *beklediğiniz inkişafın uzun vadeli olduğunu tahmin ediyorum. Bu gibi inkişaflarda sabretmek icab eder* şeklindeki yorumuyla 1950'li yıllarda Türkiye'ye gelen Amerikalı kalkınma uzmanlarının sunmuş oldukları raporlardaki ana düşüncüyü ortaya koymuştur (Yeni Asır, 20 Ağustos 1957).

Yabancı şirketlerin 1950'li yıllardaki fuarlarda ciddi kısıtlamalarla karşılaşması büyük ölçüde yürürlükte olan Milli Korunma Kanunu'ndan kaynaklanmaktaydı. 1960 yılında askeri yönetime geçilmesinden iki ay sonra düzenlenen 1960 İzmir Fuarı'nın açılış törenine katılan Cemal Gürsel ve Milli Birlik Komitesi üyeleri çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Dönemin Ticaret Bakanı Cihat İren, Milli Korunma Kanunu'nun yakında kaldırılacağını müjdesini verdiği konuşmasında kota, müşterek pazar, iç sanayi ve üretimin arttırılması gibi konulara değinmiştir (Yeni Asır, 21 Ağustos 1960). Esasen, 1950'lerden itibaren iki büyük dünya gücünün dev rekabetine sahne olan İzmir Enternasyonal Fuarı, 1960'lara gelindiğinde ABD ve SSCB'nin uzay araştırmalarındaki yarışının görünür vaziyete büründüğü bir platform halini alacaktır (Durgun, 2018).

İzmir Enternasyonal Fuarı'nda büyük güçlerin ideolojik rekabetinin 1970'li yıllarda da devam ettiği dönemin basın organlarından gözlenebilmektedir. 42. İzmir Fuarı'nın açılışından önce basında yer alan bir değerlendirmede bu yılki fuara hür dünya ve komünist bloktan 35 devlet, 460 bin metrekairelik fuar sahasındaki pavyonlarında, daha fuar açılmadan gövde gösterilerine başladıkları bildirilmiştir. 70'li yıllarla birlikte Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki üstünlük mücadelesi uzay teknolojisi üzerinden yürüyordu. 1973 İzmir Fuarı'nda da Sovyet ve Amerikan pavyonlarının düzenlenmesinde ağırlık uzay yolculuğuna verilmiştir. Kozmonotların uzay kostümleri, uzay gezisinin maketleri ziyaretçilere sunulmuştur. Gazetede yer alan ilginç bir yoruma başvurulacak olursa, iki kutup arasındaki propaganda bir bıkkınlığa da yol açmış görünüyordu: *Şairlere ilham veren "Ay"dan koparılan bir kaya parçası, pavyonda teşhire konmuş!* (Ege Express, 19 Ağustos 1973).

Sonuç

Uluslararası ticaret fuarları 19. yüzyılda revaç bulmaya başlayarak bir tür küreselleşme aygıtı olarak işlev görmeye başlamıştır. Toplumların birbirini tanımaya başladığı ve devletler arasında diplomasi usullerini geliştirmeye başladığı bu dönemlerde fuarlar aynı zamanda bir iletişim kanalı olarak ülkeleri birbirine bağlamıştır. Osmanlı ricalinin de özel bir ilgi gösterdiği uluslararası fuar geleneği Cumhuriyet idaresine miras kalmıştır. Genç Cumhuriyet'in kendini tanıtmaya ve ticari olanaklar elde etme maksadıyla uluslararası fuarlara katılmıştır. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın ise bu anlamda ayrı bir yönü bulunmaktadır. Başkent Ankara ile beraber İzmir'in diğer kentlerden ayrılan yönü bu iki kentin topyekûn bir imar faaliyeti ile imparatorluk geleneğinden sıyrılarak yeni bir ruh ile yepyeni bir görünüme kavuşmalarıydı. Özellikle İzmir'in imparatorluk

geçmişinde açık bir şekilde gözlemlenen etnik çeşitliliğe dayalı heterojen demografik yapısı, ulus-devlet formuna dayanan Cumhuriyet idaresi ile bağdaşmamaktaydı. Bu etnik formülasyonun büyük ölçüde 1922 yılındaki Büyük İzmir yangını ve Yunan ordusunun Anadolu'daki işgalinin sona ermesine bağlı olarak değişmeye başlamıştı. Nüfus mübadelesi ve birbirini takip eden göç hareketleri neticesinde İzmir'deki nüfus yapısı Müslümanlar lehine değişmiş, ayrıca kentin gayrimüslim mahallelerini içine alan yangın bölgesinde başlatılan imar faaliyetleri ile İzmir'in kentsel dokusu modernite ile tanışmıştır. Geniş bulvarlar ve caddelerle süslenen kentin Cumhuriyet döneminin simgesi olacak en bilinen kamusal mekânı ise Kültürpark adıyla hafızalara kazınacaktır.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de düzenlenen iktisat kongresinde alınan karar neticesinde düzenlenen 9 Eylül sergileriyle başlayan sergi ve fuar tecrübesinin Enternasyonal İzmir Fuarı'na evirilmesi hakikaten Cumhuriyet döneminde yeni bir kimlikle temayüz eden İzmir'in modern bir kent olarak dünya devletlerinin ve uluslararası şirketlerin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda zayıf sayılabilecek organizasyonlara ev sahipliği yapmasına karşın, 1950'li yıllarla beraber iki kutuplu dünyayı saran ideoloji ve propaganda rekabeti dünya fuarlarına ayrı bir işlev yüklemiştir. Bu dönemde uluslararası fuarların ticari işlevlerinden ziyade kültürel ve ideolojik mücadeleye ortam sağlamaları Amerika ve Sovyet Rusya ile bu ülkelerin uydu devletlerinin fuarlara her zamankinden daha fazla dikkat kesilmelerine neden olmuştur. Soğuk Savaş İzmir Enternasyonal Fuarı'nın bu açıdan bakıldığında hiç olmadığı kadar yoğun diplomatik temaslara sahne olduğu görülmektedir. Dönemin hükümet başkanları ve ekonomi bakanlarının istisnasız her yıl fuarın açılış merasimlerinde bulunmaları bu durumu açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, ABD diplomatik yazışmalarında İzmir Fuarı'nın ticari işlevinden ziyade kültürel ve bilgilendirici yönünün öne çıkarılması döneme dair bazı önemli kanaatleri pekiştirmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs: Turkey, 1955-1959. National Archives (United States), 882.191-1Z/2-1055

II. Telif Eserler

- Aksoy, Y., & Yurdkoru Özgünel, N. (2001). *70 Yıllık Sevdâ İzmir Fuarı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Alkan, M. Ö. (2023). Cumhuriyet'in Siyasal Dönemeçleri, M. Ö. Alkan (Ed.), *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe* (s. 13-69) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altan, T. E. (2015). İzmir Fuarı, Kültürpark ve Türkiye'nin İnşası. A. Yılmaz, K. Kılınç, & B. Pasin içinde, *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekanlar, Aktörler* (s. 165-189). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıkan, Z. (2003). Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir. *Osmanlı Araştırmaları* (22), 109-139.
- Atay, Ç. (2012). *İzmir Rıhtımında Ticaret Kordon Boyunda Yaşam 1610-1940*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Yayınları.
- Baran, T. A. (2015). Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında İmar ve İskan Açısından Genel Özellikleri İle İzmir. *Kurtuluş ve Kuruluş Sembol Kenti İzmir* (s. 327-339). İzmir: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ben-Atar, D. S. (1993). *The Origins of Jeffersonian Commercial Policy and Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Berber, E. (1997). *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Bilgin, K. (2019). *İzmir Sanayi Fuarının Amacı, Önemi ve Faaliyetleri 1932-1960*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi.
- Biray Kolluoğlu Kırılı. (2005). Forgetting the Smyrna Fire. *History Workshop Journal* (60), 25-44.
- Cumhuriyet. (1947, Ağustos 21).
- Çakmak, F. (2023). İzmir Enternasyonal Fuarı. *Atatürk Ansiklopedisi*. Haziran 10, 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izmir-enternasyonal-fuari/?pdf=3559> adresinden alındı
- Doster, B. (2020). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri. B. Özkan, & T. Gürakar (Ed.), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (s. 287-235) içinde. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Durgun, S. (2018). Kültürpark: Soğuk Savaş'ın Mikrokozmos. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 33(4), 69-76.
- Edem, E. E. (2015). Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti. M. K. Kaynar (Ed), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 135-151) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ellinor M. (2019). Turkifying Poverty, or: the Phantom Pain of İzmir's Lost Christian Working Class, 1924-1926. *Middle Eastern Studies*, 55(4), 81-99.
- Ergüney, Y. D., & Pilehvarian, N. (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyet. *Megaron*, 10(2), 224-240.
- Georgelin, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*. S. Özen, (Çev.) İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönlügür, E. (2015). Soğuk Savaş'ın İdeolojik Fay Hattında Bir Modernlik Sahnesi: 1950'lerde İzmir Enternasyonal Fuarı'nda Amerikan Sergileri. A. Yılmaz, K. Kılınç, & B. Pasin (Ed.), *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları, Temsiller, Mekanlar, Aktörler* (s. 99-137) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, P. (1998). *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XVII. Yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Karavar, H. (2021). Ekonomik Diplomasi Perspektifinden II. Wilhelm ve Theodor Heuss'un Türkiye Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 18(72), 87-102.
- Karpat, G. (2009). *İzmir Kültürpark Fuar Alanının Tarihsel Gelişim Sürecinin Araştırılması ve Geleceğe Yönelik Tasarım Programının Oluşturulması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kırılı, B. K. (2002). The Play of Memory, Counter-Memory: Building İzmir on Smyrna's Ashes. *New Perspectives on Turkey* (26), s. 1-28.
- Meštrović, M., & Laslo, A. (2015). The Fairground as a Geopolitical Playground: the Zagreb International Trade Fair and Cold War Circumstances. M. Székely içinde, *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st centuries* (s. 14-20). Paris: L'Harmattan France.
- Milton, G. (2009). *Kayıp Cennet: Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*. (E. Aktuğoğlu, Çev.) İzmir: Şenocak Yayınları.
- Molella, A. P., & Knowles, S. (2019). The World's Fair in the Era of the Cold War: Science, Technology, and the Cultural Progress. A. P. Molella, & S. Knowles (Ed.), *World's Fairs in the Cold War: Science, Technology and Culture of Progress* (s. 3-11) içinde. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Morack, E. (2021). Expropriating the Dead in Turkey: How the Armenian Quarter of İzmir Became Kültürpark. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 28(2), s. 240-259.

- Mortan, K. (2023). Geçmişten Geleceğe İzmir. *HAfıza İzmir: Geçmişten Günümüze İzmir Limanı* (s. 1-25). İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.
- Oral, U. (2016). Fuar ve Başkan. *KNK İzmir*, s. 6-15.
- Parlaz, S. (2019). Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675). *Aydınöğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünyü ve Yarını (5-7 Nisan 2018)* (s. 385-391). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Pence, K. (2011). Showcasing Cold War Germany in Cairo: 1954 and 1957 Industrial Exhibitions and the Competition For Arab Partners. *Joyurnal of Contemporary History*, 47(1), 69-95.
- Peterson, M. D. (1965). Thomas Jefferson and Commercial Policy, 1783-1793. *The William and Mary Quarterly*, 22(4), 584-610.
- Sönmez, C. S. (2022). Cumhuriyet Dönemi Sergiciliğinin Temelleri İzmir 9 Eylül Sergileri 1927-1928. *Avrasya uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 10(33), 382-403.
- Şirin, İ. (2017). Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi. *History Studies, International Journal of History*, 9(2), 189-204.
- Tekeli, İ. (2021). 1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Populist Modernleşme. R. F. Barbaros, & E. Zurcher içinde, *Modernizmin Yansımaları: 50'li Yıllarda Türkiye* (s. 33-57). Ankara: Efil Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2022). Osmanlı Döneminde İzmir ve Hinterlandında Yaşanan Kapitalistleşme ve Modernleşme Süreçlerine Ne Tür Değişiklikler Getirdi? *Cumhuriyet Kurulurken Emek ve Sol Sempozyumu*. İzmir.
- Ülker, N. (1982). Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* (12), 317-354.
- Yılmaz, E. (2023). *Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: Şark Halı Kumpanyası/The Oriental Carpet Manufactures Ltd. (1907-1914)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Zander, Y. P. (2010). Erken Cumhuriyet Döneminin Önemli Bir Tanığı Olarak İzmir Fuarı. E. A. Ergut, & B. İmamoğlu içinde, *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları* (s. 141-153). Ankara: Dipnot Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.